

УДК 37.091.2:340.041:39(477)(045)

С. К. СТЕФАНЮК

доктор філософії, професор

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»,

академік МАК

С. П. ГУРА

старший викладач

КЗ «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» ЗОР

ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ ЗАСОБОМ ЗВИЧАЄВОГО ПРАВА

Статтю присвячено активізації національної свідомості українців завдяки зверненню до звичаєвого права, яке протягом століть виступало правовим регулятором суспільного життя людини, норм поведінки, реалізації етично-естетичних цінностей, що в сумі становить зміст правосвідомої поведінки українця. Звичаєве право є історично зумовленим та сформоване завдяки переконанням, ідеям, звичаям і різним формам соціальної практики українського народу.

Розглянуто функції звичаєвого права та акцентовано увагу на тому, що звичаєве право – це платформа та умова для універсальної справедливої світобудови та факторів впливу на нормативну поведінку, відносини між людьми, що в кінцевому результаті визначає рівень їх свідомості та самосвідомості. Самосвідома людина сьогодні – це носій суспільних духовних скарбів нації, її загальної й правової культури.

Ключові слова: *звичаєве право, функції звичаєвого права, правове виховання, правова культура, обрядово-релігійні свята, традиції козацьких свят.*

У процесі формування людини неабияке значення має правове виховання, через яке в індивіда, особливо шкільного віку, розвиваються риси громадянства, духовність, правова культура. Сьогодні в школах мало уваги приділяють правовому вихованню засобами звичаєвого права. Правове виховання повинно відбуватися не тоді, коли вже трапився злочин, а ще з дитинства через розвиток самостійної форми свідомості – правосвідомості. Правове виховання засобами звичаєвого права надає такому процесу послідовної системності.

До осмислення звичаєвого досвіду як фактора формування правових знань, установок, що переростають у правову культуру, зверталось багато учених усіх століть та всіх народів. Про звичаєву етику можемо знайти дані у філософів Візантійської античності, зокрема Катон вважав, що збереження суспільством своїх звичаїв множить красу народу. До звичаєвої етики зверталися мудреці, літописці, монахи, державники періоду Київської Русі. Звичаєву етику описують Нестор Літописець, Мономах, Іларіон Київський. Звичаєву етику розглядали українські педагоги-філософи як Словенської греко-латинської острозької академії, так і Києво-Могилянської академії. Багато уваги звичаєвій етиці приділяли дослідники національної культури й творці етнопедагогічної науки: Олександр Духнович, Стефан Зизаній та ін. Усі, хто звертався до звичаєвого досвіду (народознавці, етнографи, культурологи), зазначали, що звичаєва культура насичена соціаль-

но-духовними нормативами, увагою до засобів реалізації, свободи вибору та життєвої позиції. В українській народно-звичаєвій культурі, що сьогодні описана в науці як звичаєве право, досить багато уваги приділено таким категоріям моральної досконалості, як безкорисливість, справедливість, чуйність, співчуття, повага, добродушність, добро, щастя, любов, гідність, обов'язок, нормативна поведінка, свобода вибору, право на щастя тощо, що дуже важливо для виховання гуманної людини, формування її соціально-правової активності та спрямування суспільних відносин на демократично-прогресивну колію [2; 4].

Мета статті – розглянути активізацію національної свідомості українців завдяки зверненню до звичаєвого права.

Звичаєве право – це певний критеріальний механізм щодо правової регуляції суспільного життя людини, норм поведінки, реалізації етично-естетичних цінностей, що в сумі становить зміст правосвідомої поведінки українця. Звичаєве право є засобом висвітлення поведінки людини конкретного віку в конкретній відтинок часу, а також програмування її поведінки з орієнтацією на дотримання правових норм. Звичаєве право орієнтує не лише на вибудову моделей нормативно-правових взаємин, а й пояснює їх, інтерпретуючи сенс цих відносин, згідно з можливостями індивіда, навіть обов'язків та прав.

Звичаєве право історично зумовлене та сформоване завдяки переконанням, ідеям, звичаям та різним формам соціальної практики. Національна система правового виховання спрямована на організацію життєдіяльності підростаючих поколінь. Ідеться не лише про способи передачі з покоління в покоління суспільно-історичного досвіду, а про умови поліпшення становища індивідів і груп на засадах комбінації принципів рівних свобод та можливостей на самовираження, що, іншими словами, є організацією прав та обов'язків.

Організація прав та обов'язків базується на функціях козацького звичаєвого права завдяки розвиненому рівню спілкування – соціальному явищу, що уособлює важливу потребу людини в унормованих відносинах з іншими людьми. Функції звичаєвого права базувались на контактах, корегуючи принципи, вимоги, правила співжиття, що закріплювались як норми, у правовій соціалізації, акумулятивно-самоадаптаційному контакті особистості із загальнонаціональним культурно-правовим досвідом тощо.

Правова соціалізація в розрізі культурно-правового надбання є засобом засвоєння кожною окремою людиною гуманно-історичного досвіду (через різні етноситуації). Життєвим явищем правової соціалізації є розуміння правових відносин між людьми, а також спонукання до творчої етико-естетичної діяльності у відтворенні історичної пам'яті (у вигляді нагромадження фактів та ідей, у формі адекватних уявлень про цінності, потреби, інтереси, якими мусить керуватися людина в практиці, впорядковуючи своє життя, правовідносини). Нині історична пам'ять фіксується акумулятивним самоадаптаційним контактом особистості з козацьким правом у

державному гімні: «...душу й тіло ми положим за нашу свободу / І покажем, що ми, браття, козацького роду»; у розмовних зворотах: «людина козацького здоров'я»; у фразеологізмах: «Козаку – козацьке, яничару – яничарське» тощо.

Акумулятивний самоадаптаційний контакт особистості із загальнонаціональним культурно-правовим досвідом трактується як функція акумулятивного самоадаптаційного взаємодіяння та реалізовується завдяки дії звичаєвого права (зокрема, на прикладі традицій підготовки до народно-державного свята Трійці); і це – фактична можливість реально показати панораму історичного досвіду вдосконалення людини звичаєвим правом (у різних зрізах культури: моральному, правовому, культурному).

Важливою функцією звичаєвого права є відплатна справедливість (на прикладі традицій підготовки до народно-державного свята Покрови), що визначає здатність козацького звичаєвого права наділяти всіх громадян рівною мірою як прав, так і обов'язків у їхньому соціальному житті та діяльності. Обидві названі функції звичаєвого права давали змогу кожній правоздатній людині усвідомлювати власну соціальну повноцінність перед громадською оцінкою. Сенс звичаєвого права тлумачився як наділення всіх (без винятку) громадян правом на справедливість, власність, на творчість, любов тощо. Справедливість як найбільша цінність звичаєвого права викристалізувалася через ряд формул на кшталт: «Що посієш – те й пожнеш» (тут осмислюються передусім наслідки вчинків, слів, навіть позиції сторони правопорушника такою мірою, щоб він і сам своє правопорушення зрозумів і орієнтувався на вже досягнуті індивідами здобутки, рівні власного престижу як чинник недопущення насильницьких форм). Низка засобів звичаєвого права, зокрема релігійні норми, духовно-релігійний порядок, обрядово-релігійні традиції об'єднували людей навколо козацької організації, орієнтували на дотримання соціальних норм.

Культурно-правове національне надбання є важливим регулятором соціального життя народу. Найвища народна мораль у козацьких святах – це факт утвердження природного порядку, що протистоїть деградації, хаосові, забезпечує природне зчеплення речей і включає сюди навіть вчинки людини. Козацькі свята як верховний регулятор моральних чеснот і піднесення їх до гуманної необхідності стимулювали прагнення до абсолюту, нормативу. Обрядово-релігійні традиції народних свят запобігали уседозволеності, не давали соціумові втратити цивілізовані форми управління співжиттям громади. Міфи, прикмети, атрибутика, символіка народних свят – теж засоби регулювання соціальних норм (як граничне втілення ідеї національного ідеалу, до якого мусить прагнути людина), що сприяли реалізації права вибору, конкретизували акумулятивну функцію на рівні звичаєвого права.

Звичаєве право – це достатня умова для появи саморегуляції, а отже, правосвідомості (тобто осмисленого ухвалення правильних рішень у складних життєвих ситуаціях) через участь в обрядових релігійних традиціях кожного (не вряди-годи, а в певному ритмі), що є важливою формою кон-

тактів. Звичаєве право завдяки спілкуванню успішно реалізовує узгодження інтересів різних груп, громадських утворень, допомагає вибудові соціальних відносин, оригінальному сприйняттю поглядів на природу суспільних відносин. Обрядово-релігійні свята презентували в козацькій державі різновиди загальної індивідуальної культури, фіксуючи увагу на звичаєвому праві (завдяки традиціям козацьких свят).

До зразків вибудови соціальних відносин слід віднести такі, які визначались потребою вдосконалити свою сутність, та корегувались «Законами козацької й лицарської честі», а саме: вірність Вітчизні (Катерини), вірність у дружбі (свято Олексія) та коханні (свято Масляної), любов до рідного краю (свято Явдохи), рідної мови (свято Сорок Святих), до батьків (свято Святий вечір), до близьких людей (свято Великдень), уміння та бажання турбуватися про свій завтрашній день (свято Стрітіння), своєї родини (свято Миколая), своєї Батьківщини (свято Покрови), відстоювання власної свободи (свято Андрія), незалежності кожної особистості (свято Олексія), народу (свято Трійці), держави (свято Покрови); турбота про збереження національних традицій (свято Олексія), звичаїв (свято Різдва), дбайливе ставлення до рідної землі та природи (свято Явдохи, Сорока Святих, Благовіщення, Зелена неділя); уміння повсякчас проявляти чесноти (свято Великодня), чинити шляхетно (свято Михайла), завжди й усюди виявляти готовність до самопожертви (свято Катерини), виявляти самовдосконалення, самоосвіту, добродійство; самовіддану боротьбу за віру, честь і славу України (свято Трійці) тощо. Названі свята, що подані в дужках, актуалізують через свої традиції дію громадського контролю. Громадський контроль у козацькому суспільстві виконував функцію правового регулювання суспільних відносин (запобігання зраді, яничарству, формування почуття обов'язковості, свідомого осмислення своїх соціально-рольових функцій). Громадський контроль – важливий механізм звичаєвого права. У цьому випадку ми навели приклад певної системи звичаєвого права, де передбачались механізми формування особистісної правової культури, зокрема, правосвідомості (як накопичення знань про нормативи поведінки) [1; 2].

Звичаєвий досвід, а в його зрізах звичаєва реальність, визначає фактори формування правової свідомості. Саме тому ціла низка фахівців (правознавці, медики, соціологи, психологи, педагоги) сприяли тому, щоб громадяни України відзначали на рівні державних такі свята, як: Різдво, Великдень, Трійця, Покрова. Зміст названих свят, підготовка до них спрямовують до вибудови моделей правових відносин та їх творчої інтерпретації на різних відтинках часової корекції. Як відомо, свята Різдво, Великдень, Трійця, Покрова були Днями парламентської роботи у козаків. Традиції названих свят фіксували й фіксують увагу до соціальних норм, поваги до суспільного договору тощо, мають можливість формувати культурно-правову орієнтацію в різних видах діяльності (як індивідуальної, так і професійної). Можна твердити, що звичаєве право, яке міститься в традиціях названих свят, є умовою як пошуку, так і фіксації тих смислів, що роблять

право саме правом, саме тому до наших днів дійшли живучі моделі громадянської козацької честі; прикладом того може слугувати багато особистостей, що з гордістю називають себе козаками.

Якщо проаналізувати традиції Святого Вечора, Великодня, Трійці, Покрови, Різдва, то можна сказати, що звичаєве право має можливості для переконання індивіда чи групи в доцільності дотримання правової реальності. Так, звичаєве право традицій Великодня демонструє застереженням людині щодо відхилень у гуманних орієнтирах, вказуючи на можливі негативні наслідки. Звичаєве право традицій Трійці виступає як виховно-освітня функція щодо розкриття соціально-правових нормативів, а також запобігання ненависті, злості. Діалоги в традиціях Покрови, Різдва є тим засобом обміну моральними цінностями, що допомагає набувати навичок користування системою аргументів для розв'язання розбіжностей, протилежностей у світоглядних позиціях. Звичаєве право – щонайбільше самореалізуюча, самовдосконалююча система суспільних цінностей, а також духовна концентрація нормативно-суспільних відносин. Звичаєве право завдяки акумулятивному контакту людини із загальнолюдськими цінностями, родовим досвідом представляло можливості для формування правосвідомості через почуття, емоції, системи етично-правових ідей та нормативно-правових установок. Поведінкова установка регламентувала як поведінку кожного громадянина (через «Закони козацької честі»), так і козака-лицаря («Закони лицарської честі»). Серед «Законів козацької честі» виділяли такі: турбота про збереження національних традицій сімейних звичаїв; відповідальне ставлення до навколишньої природи; шляхетне ставлення до ближнього; готовність до самоосвіти, боротьба за честь України, ретельний розвиток своїх індивідуальних можливостей, увага до постійного самовдосконалення. Уважний розгляд «Законів козацької честі» показує, що кожна людина в козацтві мала нормативно-стверджувальну звичку завдяки активному призбируванню знань про основні норми співжиття. Козацькі закони спрямовували увагу як на життєву позицію (Трійця, Покрова тощо), так і на свободу вибору (Різдво, Михайла, Миколая) [2; 4].

Звичаєве право – це дозаконодавче право, яке глибоко зафіксоване у свідомості людини та відбиває вихідну позицію гуманно-нормативної поведінки; це сукупність універсальних норм та принципів, що становлять основу світової цивілізації й сенс життя громади; це самореалізуюча, самовдосконалююча система суспільних цінностей, а також духовна концентрація нормативно-суспільних відносин, що створюють складники культури; це відбиття принципу природного соціального порядку та невіддільний елемент світопорядку в загальнонаціональних продуктах світопорядку; це фактор індивідуальної правосвідомості як універсальний першопорядок буття; це джерельна основа природних прав людини та основи цінностей світової культури. Право – це штучне, корекційно-примусове утворення для регуляції людей у державі та фактор презентації цивілізованих інституцій конкретної держави; це писемна фіксація формалізованих норматив-

них актів юридичного характеру та відбиття діючого законодавства конкретної держави як атрибутики цивілізації; це штучне право, відбите у писаних формах, що містяться у юридичних документах; це основа та воля держави й політична платформа, що відбиває інтереси держави; це право, що закріплене в нормах Конституції та інших юридичних писаних актах. Право споріднене з таким поняттями, як: «правда», «справедливість», – що орієнтує на здорові норми відносин, які увійшли у звичку; право в юридичній площині реалізує два сенси – суб'єктивне юридичне право, що відбиває конкретні свободи, права людини, її волевиявлення в дотриманні їх; об'єктивне юридичне право, представляє систему норм, які відбиті в законах та різних юридичних джерелах, що визначені державою незалежно від волі індивіда й фіксуються на рівні закону [2].

Гуманні потреби людини є фундаментальною основою її прав. Людина – природний носій прав, на цій основі право розвинулось як таке, саме на життєдіяльнісній, звичаєво-обрядовій культурі людини: людина, що діє в конкретній творчореалізуючій нормативній дії (моральний ідеал, релігійний ідеал, соціальний ідеал), завдяки ідеалу та зразку самовизначається в соціальній ролі. Тому звичаєве право є одночасно як загальнонаціональним правом, так і джерелом юридичного права. Якщо звичаєве право є спадкоємним, то юридичне право завжди його відбиток у системі законотворчих державних нормативних вимог, що записані в юридичних документах. Зокрема, Конституція України дає чітке обґрунтування прав людини як громадянина, сім'янина, професійного діяча тощо. Людина, що орієнтується на норми звичаєвого права, здатна сумлінно реалізовувати юридичне право, а отже, створювати соціальне поле соціально-духовного аспекту здорового способу життя [1; 2; 4].

Висновки. Отже, культурно-правове середовище звичаєвого права є соціокультурною функцією розвитку людського потенціалу та факторами уваги до системи соціальних та духовних цінностей. Звичаєве право завдяки своїм функціям (пізнавальна, ціннісно-орієнтаційна, освітньо-виховна, дієво-нагромаджувальна, акумулятивна) визначає фактори не лише правової соціалізації, а й конденсації нормативної бази для самокорекції в напрямках спадкоємності поколінь. Показники правової соціалізації фіксуються як в особистісній, так і груповій самосвідомості. Тому звичаєве право – це платформа та умова для універсальної справедливої світобудови й факторів впливу на нормативну поведінку, відносини між людьми, що в кінцевому результаті визначає рівень їх свідомості та самосвідомості. Самосвідома людина осмислює життя через нормативно-етичні, естетичні установки з опорою на відповідальну життєву позицію, духовні скарби нації. Усвідомлене, продумане ставлення людини до себе, ближнього, завтрашнього дня – умова фіксації самосвідомості людини та фактор вияву правосвідомого цивілізованого суспільства, яке склали наші діди й прадіди – самоусвідомлені козаки-індивіди. Самосвідома людина сьогодні – це носій суспільних духовних скарбів нації, її загальної та правової культури.

Список використаної літератури

1. Стефанюк С., Гаркавець В. Морально-правові основи національної педагогіки. Харків, 2009. 335 с.
2. Стефанюк С. Правові основи козацької педагогіки. Харків, 2008. 98 с.
3. Стефанюк С. Українське народознавство. Харків, 2003. 271 с.
4. Скакун О., Подберезский Н. Теория права и государства. Харьков, 1997. 497 с.
5. Фрагменти ранних греческих философов. Москва, 1989. С. 140.
6. Євтух М., Стефанюк С. Правові основи української педагогіки. Одеса, 2011. 311 с.

Стаття надійшла до редакції 23.01.2018

Стефанюк С. К., Гура С. П. Правовое воспитание средствами обычного права

Статья посвящена активизации национального сознания украинцев благодаря обращению к обычному праву, которое на протяжении веков выступало правовым регулятором общественной жизни человека, норм поведения, реализации нравственно-эстетических ценностей, что в сумме составляет содержание правосознательного поведения украинца. Обычное право исторически обусловлено и сформировано благодаря убеждениям, идеям, обычаям и различным формам социальной практики украинского народа.

Рассматриваются функции обычного права и акцентируется внимание на том, что обычное право – это платформа и условие для универсального справедливого мироздания и факторов влияния на нормативное поведение, взаимоотношения между людьми, что в конечном итоге определяет уровень их сознания и самосознания. Самосознательный человек сегодня – это носитель общественных духовных сокровищ нации, ее общей и правовой культуры.

Ключевые слова: обычное право, функции обычного права, правовое воспитание, правовая культура, обрядово-религиозные праздники, традиции казачьих праздников.

Stefaniuk S., Gura S. Legal Education by a Court of Law

The article is devoted to the activation of the national consciousness of Ukrainians due the appealing to the customary law, which for centuries acted as the legal regulator of social life of a person, norms of behavior, implementation of ethical and aesthetic values, which in total is the content of the law-conscious behavior of a Ukrainian.

The customary right is historically conditioned and formed due to persuasion, ideas, customs and various forms of social practice of the Ukrainian people. Due to the customary law, the highest folk morality was established at Cossack holidays. Ritual-religious traditions of national holidays prevented all permissiveness, did not allow society to lose civilized forms of management of co-habits of individuals and groups.

The article divides the concept of «customary law» and «law». The customary right is before the legislative law, which is deeply enshrined in the human mind and reflects the original position of humane normative behavior, and is considered as a set of universal norms and principles that form the basis of world civilization and the meaning of community life. Right is an artificial, correctional and compulsory formation for the regulation of people in the state and the factor of presentation of civilized institutions of a concrete state.

In the article the attention is focused on the fact that customary law is a platform and a condition for a universal fair world-building and factors influencing upon the normative behavior of mutual relations and creative and practical interaction between people, which ultimately determines the level of their self-consciousness and consciousness. Self-conscious person today is the bearer of social spiritual treasures of the nation, its general and legal culture.

Key words: customary law, functions of customary law, legal education, legal culture, ritual-religious holidays, traditions of Cossack holidays.